

Особливості використання векселів у зовнішньоекономічній діяльності

Порушуються питання, пов'язані із застосуванням векселів при проведенні розрахунків у іноземній валюті українськими суб'єктами господарювання з нерезидентами за експорт та імпорту товарів, а також аналізуються фактори, дія яких перешкоджає поширенню використання вексельної форми розрахунків.

Ключові слова: вексель, вексельний обіг, іноземна валюта, розрахунки, зовнішньоекономічна діяльність.

Найбільший інтерес до використання у розрахунках між підприємствами негрошових форм виникає в період кризи ліквідності, тобто нестачі живих грошей. Покупець, не маючи можливості заплатити тут і зараз, може скористатися векселем (серед його назв – товарний, розрахунковий, комерційний). У порівнянні з іншими формами негрошових розрахунків вексель має низку переваг. Головні з них – доступність, оскільки виписати власний вексель може будь-який суб'єкт господарювання, і простота обігу. Але при цьому необхідно зауважити, що чим відомішим є суб'єкт господарювання, який виписав вексель, тим більше шансів у виписаного ним векселя розпочати свій шлях.

Проблеми вексельного обігу та шляхи їх вирішення з різним ступенем теоретичного та практичного висвітлення широко розглянуто та досліджено у працях вітчизняних науковців: Н.М. Фещенка, В.М. Шелудька, Т.Б. Руденка, С. Румянцева, А.В. Демківського, О. Єфімова та ін. Проте на сьогодні не весь спектр проблематики, пов'язаної із застосуванням вексельної форми розрахунків саме при здійсненні суб'єктами господарювання зовнішньоекономічної діяльності, є достатньо висвітленим. У зв'язку з цим, вважаємо за необхідне звернути увагу на такі проблемні аспекти:

- по-перше, відсутність у вітчизняному законодавстві чітких норм, які би врегульовували особливості використання вексельної форми розрахунків при проведенні зовнішньоекономічної торговельної діяльності;
- по-друге, відсутність достатнього рівня знань і практичних навиків у вітчизняних суб'єктів господарювання для складання та оформлення вексельних зобов'язань при проведенні міжнародних розрахунків, а також щодо умов обігу та погашення векселів, емітентами або векселетримачами яких є нерезиденти;
- по-третє, наявність значної кількості випадків вибору вексельної форми розрахунків для непродуктивного виведення іноземної валюти за межі України та здійснення інших сумнівних операцій, що сприяло створенню психологічного бар'єра щодо використання векселів у розрахунках.

Отже, метою статті є дослідження проблематики використання векселів у зовнішньоторговельних розрахунках, а також надання пропозицій щодо можливих, на думку автора статті, шляхів подолання суперечностей, з якими стикаються вітчизняні суб'єкти господарювання при застосуванні векселів у розрахунках з нерезидентами за експорт та імпорту товарів.

Актуальність даного дослідження визначається також тим, що на сьогодні день векселі досить активно використовуються у міжнародних і внутрішніх розрахунках країн із розвинутою ринковою економікою. Україна також, як держава, що має досить потужний економічний потенціал та зручне географічне розташування, не може бути ізольована від встановлення економічних зв'язків з іноземними контрагентами та проведення міжнародних розрахунків з використанням всесвітньої практики застосування векселів.

Жоден з інструментів сучасного фінансового ринку, крім, природно, самих грошей, у всіх численних проявах їх економічних функцій, не може зрівнятися за своєю історією й значенням з векселем. Вексель існує вже понад шість століть і за цей час довів свою життєздатність та ефективність використання в економіці. Але для можливості ефективного використання векселів, перш за все, необхідно чітко розуміти їх правову природу та умови обігу.

Цивільне законодавство України відносить вексель до категорії цінних паперів, які є предметом діяльності учасників цивільних правовідносин.

Частиною першою статті 14 Закону України від 23.02.2006 №3480-IV «Про цінні папери та фондовий ринок» визначено, що вексель – цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

За даними Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, відображеними у табл. 1, загальні обсяги торгів на фондовому ринку за 2008 р. склали 883,42 млрд. грн., у тому числі частка векселів у загальних обсягах торгів у 2008 р. склала 21,7%, або 191,84 млрд. грн. У той же час наведені в табл. 1 дані свідчать також і про те, що частка векселів у загальних обсягах торгів на фондовому ринку поступово зменшується. Необхідно зазначити, що

Таблиця 1

Обсяги операцій з векселями впродовж 2000–2008 рр.

| Показник | 2000 | 2001 | 2002 | 2003 | 2004 | 2005 | 2006 | 2007 | 2008 |
|--|-------|-------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|
| Загальні обсяги торгів на ФР, млрд. грн. | 39,22 | 68,48 | 108,61 | 202,96 | 321,27 | 403,77 | 492,78 | 754,31 | 883,42 |
| Частка векселів у загальних обсягах торгів на ФР, % | 55 | 44 | 46 | 43 | 39 | 33 | 29 | 28 | 21,7 |
| Обсяги торгів векселями на ФР, млрд. грн. | 21,57 | 30,13 | 50,00 | 88,07 | 125,34 | 133,12 | 142,23 | 212,64 | 191,84 |
| Обсяги торгів векселями на ПФТС (вторинний ринок), млн. грн. | 45,75 | 97,37 | 1,25 | – | – | – | – | – | – |

* Рудненко Т.. Вексельний обіг та перспективи використання фінансових векселів в Україні / Т. Рудненко // Фінансовий ринок України – 2009 – № 7-8 – С. 15.

з прийняттям Закону України від 05.04.2001 №2374-III «Про обіг векселів в Україні» (далі – Закон № 2374-III), який заборонив випуск незабезпечених векселів та переоформлення простроченої кредиторської заборгованості у вексель (що здійснювалося з метою ухилення від сплати податків та приховування прострочених кредитів), значно зменшився обіг векселів на вторинному ринку, що також відображають дані табл. 1.

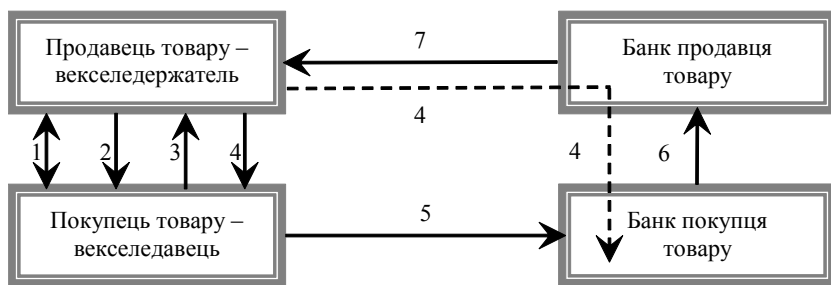
Необхідно зазначити, що вексель є специфічним фінансовим інструментом, який поєднує функції цінного паперу, боргового зобов'язання та платіжного інструменту.

Отже, розглянемо особливості використання векселя саме як платіжного інструменту. Система фінансування відстрочень платежу векселем загалом виглядає у такій спосіб. Постачальник відвантажує товар, в оплату якого одержує вексель покупця. Платіж за векселем здійснюється «за пред'явленням, але не раніше визначеної дати». При цьому обсяг випущених векседавцем векселів повинен враховувати його можливості обслуговувати власний борг.

Міжнародні розрахунки за товари з використанням векселів здійснюються, як правило, за допомогою банків. Тобто підприємство-векседавець у більшості випадків доручає банку сплачувати свої боргові цінні папери (ця процедура називається доміциляцією). У такому разі останній векселетримач пред'являє вексель до оплати не в компанію, що його виписала, а в банк.

Якщо підприємство-векседавець невелике й випускає вексель уперше, то для такого векседавця також є доцільним заручитися підтримкою банку, який авалюватиме цей вексель. При проведенні зовнішньоторговельних розрахунків із використанням векселів авалювати цей цінний папір може як вітчизняний банк, так і банк країни нерезидента-контрагента. Але необхідно мати на увазі, що авалюючий вітчизняний банк повинен мати за кордоном надійну ділову репутацію.

У загальному вигляді схема застосування векселів у розрахунках за товари відображена на рис. 1.



- 1 – укладання договору купівлі-продажу товарів
- 2 – поставка товару
- 3 – видача векселя
- 4 – пред'явлення векселя до платежу
- 5 – подача платіжних документів до обслуговуючого банку
- 6 – платіж за пред'явленим векселем
- 7 – одержання продавцем документів про зарахування грошових коштів на його рахунок в банку

Рис. 1 Узагальнена схема застосування векселів у розрахунках за товари

Стаття 9 Закону № 2374-III визначає, що резиденти України можуть видавати та індосувати векселі, як переказні, так і прості, в іноземній та національній валюті для розрахунків з нерезидентами за зовнішньоекономічними договорами *відповідно до валютного законодавства України*. Умови проведення розрахунків між резидентом та нерезидентом із застосуванням векселів обов'язково мають бути відображені у відповідному зовнішньоекономічному договорі.

Відповідно до вимог валютного законодавства України¹ *у розрахунках між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту використовується як засіб платежу іноземна валюта*. Такі розрахунки здійснюються лише через уповноважені банки.

Закон №2374-III також визначає, що на території України платіж за векселем здійснюється тільки в безготівковій формі (стаття 6), а векседавець зобов'язаний вести реєстр виданих векселів у порядку, затвердженому Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку (стаття 10).

Окремо необхідно звернути увагу на те, що статтею 4 Закону №2374-III встановлена дуже суттєва з точки зору організації проведення розрахунків законодавча норма, відповідно до якої видавати переказні і прості векселі можна лише для оформлення грошового боргу за *фактично* поставлені товари, виконані роботи, надані послуги. У разі видачі (передачі) векселя відповідно до договору припиняються грошові зобов'язання щодо платежу за цим договором та виникають грошові зобов'язання щодо платежу за векселем.

У той же час нормами статті 2 Закону України від 23.09.94 № 185/94-ВР «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» (далі – Закон №185/94-ВР) передбачено, що імпортні операції резидентів України, здійснювані на умовах відстрочення поставки, яке перевищує 180 календарних днів з моменту здійснення авансового платежу або виставлення векселя на користь постачальника продукції (робіт, послуг), що імпортується, потребують висновку центрального органу виконавчої влади з питань економічної політики. Таким чином, норми статті 2 Закону № 185/94-ВР не виключають можливості видачі резидентом України векселя на користь нерезидента до моменту здійснення цим нерезидентом поставки продукції, робіт або послуг, що не узгоджується з вимогами статті 4 Закону України №2374-III.

У свою чергу Національний банк України як головний державний орган, що встановлює правила проведення валютних операцій в Україні, у своєму нормативно-правовому акті² чітко зазначив, що купівля безготівкової іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України з метою проведення розрахунків за торговельною операцією, яка передбачає імпорт товарів з їх ввезенням на митну територію України, шляхом *оплати векселя* є можливою виключно у випадку, якщо товари *вже ввезені* на митну територію України, що має бути засвідчено відповідними підтвердними документами (вантажною митною декларацією про імпорт продукції, актом приймання-здавання робіт або послуг тощо). Отже, купівля резидентами України безготівкової іноземної

¹ Стаття 7 Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.93 № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю».

² Пункт 1 глави 1 розділу II Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 10.08.2005 № 281 та зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 29.08.2005 за № 950/11230 (зі змінами).

валюти є можливою для оплати векселів, якими оформлений грошовий борг перед нерезидентом за фактично поставлену ним продукцію, виконані роботи, надані послуги.

Також необхідно зазначити, що на розрахунки резидентів (юридичних осіб та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності) з нерезидентами за послуги, роботи, права інтелектуальної власності з використанням векселів на суму, що перевищує 100 000 євро (або еквівалент цієї суми в іншій валюті), поширюється дія вимог постанови Правління Національного банку України від 30.12.2003 №597 «Про переказування коштів у національній та іноземній валюті на користь нерезидентів за деякими операціями»³ щодо необхідності одержання акту цінової експертизи Державного інформаційно-аналітичного центру моніторингу зовнішніх товарних ринків, який засвідчуватиме відповідність контрактних цін кон'юнктури ринку.

Стосовно використання векселів у розрахунках при проведенні резидентами України експортних операцій необхідно звернути увагу на такий аспект.

Стаття 1 Закону №185/94-ВР визначає, що *виручка* резидентів України має бути одержана на їх поточні рахунки в уповноважених банках протягом строку, визначеного у зовнішньоекономічному контракті, але не більше 180 календарних днів з моменту здійснення експорту (виписки вивізної вантажної митної декларації на експорт продукції, а в разі експорту робіт, послуг, прав інтелектуальної власності – з моменту підписання акта або іншого документа, що засвідчує виконання робіт, надання послуг, експорт прав інтелектуальної власності). При цьому законодавство не обмежує можливість резидентів при проведенні розрахунків за експорт товарів одержувати векселі в іноземній валюті, емітовані нерезидентами.

У такій ситуації юрист-науковець О. Єфімов, наприклад, вважає, що вимоги статті 1 Закону №185/94-ВР є виконаними резидентом у разі *надходження векселя* на користь цього резидента від нерезидента протягом 180 календарних днів в оплату експортованого товару (продукції, робіт, послуг), незалежно від здійснення оплати цього векселя [8, с. 194].

Проте, на думку автора статті, про виконання резидентом України вимог статті 1 Закону №185/94-ВР має свідчити саме факт здійснення *оплати векселя*, одержаного резидентом України від нерезидента при проведенні розрахунків на підставі зовнішньоекономічного експортного договору, оскільки відповідно до вимог розділу 2 Інструкції про порядок здійснення контролю за експортними, імпорнтними операціями експортна операція резидента знімається з валютного контролю після зарахування *виручки* за цією операцією на поточний рахунок резидента в уповноваженому банку.

В ході дослідження питань, пов'язаних з особливостями застосування векселів при розрахунках, також необхідно звернути увагу на те, що векселі не мають спеціального забезпечення і заставою їхньої надійності є лише рейтинг векселедавця, стійкість його фінансового стану й авторитет на ринку цінних паперів. Впливає на привабливість векселя в бік її посилення й прозорість та відкритість фінансової звітності векселедавця, що дозволяє зробити певні оцінки щодо сучасного платіжного стану і перспектив розвитку цього суб'єкта господарювання.

³ Зареєстрована в Міністерстві юстиції України 05.02.2004 за № 159/8758.

Залежно від наявності або відсутності факту використання векселів певним векселедавцем майбутній векселедержатель може погодитися на використання векселів цього векселедавця (особливо, якщо наявною є позитивна історія попереднього використання векселів цього векселедавця) або відмовитися від їх використання.

Прикро, але досі законодавством України чітко не визначений порядок одержання вітчизняними суб'єктами господарювання при проведенні зовнішньоторговельних розрахунків векселів у іноземній валюті, емітованих нерезидентами. В той же час у законодавстві відсутня й заборона щодо використання резидентами таких векселів при проведенні розрахунків. Наслідком такої законодавчої неврегульованості є те, що на сьогодні українським суб'єктам господарювання при здійсненні розрахунків з використанням векселів на підставі зовнішньоторговельних договорів доводиться керуватися здебільшого міжнародною практикою та міжнародним досвідом застосування векселів. Вітчизняне законодавство з цього питання містить лише поодинокі норми, які, на жаль, не мають чіткої систематизації та розташовані в окремих нормативно-правових актах, що стосуються різних напрямів законодавства України.

Поряд із зазначеним, вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що розрахункові операції деяких суб'єктів господарювання з використанням векселів мають значний ризик щодо їх проведення з метою легалізації протиправних доходів та непродуктивного виведення грошових коштів за межі України, що призводить до формування негативного іміджу векселя як платіжного інструменту. Так, у Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом в 2005-2006 рр., затвердженій наказом Державного комітету фінансового моніторингу України від 22.12.2006 №265, відображена типова схема із застосуванням векселів [9].

Між клієнтом банку резидентом та нерезидентом укладається угода, часткова або повна оплата за якою здійснюється векселями. Надалі на рахунок резидента, який забезпечує виведення коштів за кордон, акумулюються кошти, що надходять від різних суб'єктів підприємницької діяльності України – замовників виведення коштів під фіктивні угоди або шляхом купівлі векселів за ціною, що не відповідає їх реальній вартості. У подальшому нерезидент пред'являє векселі для погашення клієнтові, який, своєю чергою, надає доручення банку на придбання валюти на міжбанківському валютному ринку України та перерахування коштів за кордон.

Виходячи із самої природи векселя, способів його передачі, а також з того, що емісія векселів не потребує обов'язкової державної реєстрації, як і не потребує реєстрації перехід права вимоги за векселем, – одержуємо об'єктивні підстави для віднесення операцій з векселями до підвищеного ризику їх використання у тіншових схемах.

У зв'язку з цим, на думку автора статті, є доцільними дії банків щодо життя заходів, спрямованих на з'ясування суті та мети операцій клієнтів з векселями. Для цього уповноважені банки мають вимагати від своїх клієнтів надання *повної* інформації та документів щодо проведення розрахунків із використанням векселів у зовнішньоекономічній діяльності. Також суттєвим є з'ясування способу передачі векселя та проведення ідентифікації осіб, які його передавали. В той же час, при використанні в розрахунках векселів, емітованих нерезидентами, уповноважені банки та безпосередньо суб'єкти господарювання –

векселетримачі можуть зіткнутися з проблемою ідентифікації іноземного контрагента – векселедавця. У цьому випадку весь ризик щодо одержання грошових коштів за таким векселем та правомірності проведення розрахунків несе резидент – векселетримач, а рівень цього ризику напряму залежить від якості проведеної ідентифікації нерезидента – векселедавця, визначення його платоспроможності та ділової репутації.

Вексель – документ, складений у строго обумовленій законом формі. У зв'язку з цим, необхідно мати на увазі, що в разі заповнення векселя нереальними або не зовсім реальними реквізитами (наприклад, щодо місця, дати платежу, найменування платника тощо) – притягнути до відповідальності векселедавця буде майже неможливо, якщо в зовнішньоекономічному договорі сторони передбачили тільки факт проведення розрахунків за товар за допомогою векселя, але реквізити такого векселя (щодо місця, дати платежу, найменування платника тощо) в договорі не зазначили. В цьому разі передавання від боржника до кредитора векселя з такими нереальними реквізитами формально може вважатися виконанням зобов'язань, але фактичне одержання грошових коштів за таким векселем буде неможливим.

Також вважаємо за доцільне зазначити, що наявність у тексті векселя нестандартних, нетрадиційних, нечітких застережень або застережень, що можуть тлумачитися неоднозначно, навіть якщо вони не призводять до втрати документом вексельної сили, є підставою для утримання від проведення операцій з таким векселем.

Нині, на жаль, не можна стверджувати, що вексель міцно увійшов і широко використовується у цивільно-правових відносинах вітчизняних суб'єктів господарювання.

Проведений автором статті аналіз вказує на те, що на сьогодні використання векселів у розрахунках з іноземними контрагентами при проведенні зовнішньоекономічної торговельної діяльності являє собою складний економічно-правовий комплекс проблем, які належить виважено вирішувати спільними зусиллями як представників державних органів, так і банківської системи та суб'єктів підприємницької діяльності в цілому.

На нашу думку, активізації цивілізованого використання векселів у міжнародних розрахунках мають сприяти, в першу чергу, вдосконалення вексельного законодавства України в частині чіткого врегулювання проблемних аспектів використання векселів, а також узгоджені дії регуляторів у напрямку оптимізації порядку подання, систематизації та контролю звітності векселедавців щодо виданих, прострочених та погашених векселів для можливості об'єктивного прогнозування імовірних наслідків у разі проведення операцій за кожним конкретним векселем.

Важливе значення має збільшення чисельності конференцій, семінарів, інших науково-практичних заходів, присвячених питанням вексельного обігу та особливостям використання векселів у міжнародних розрахунках, а також оприлюднення результатів цих заходів з метою узагальнення та поширення позитивної практики використання векселів у господарській діяльності.

Необхідними також, на думку автора статті, є заходи, спрямовані на захист прав векселетримачів, оскільки саме ці суб'єкти вексельного обігу є найменш захищеними. З цією метою є доцільним запровадження у вітчизняному вексельному обігу повноцінної методики рейтингування, що дасть змогу уникнути

значної кількості ризиків, забезпечить покращення стандартів розкриття інформації, а головне – забезпечить зростання прозорості вексельного обігу та ефективності його функціонування.

Список використаних джерел

1. Про обіг векселів в Україні: закон України від 05 квітня 2001 р. / Верховна Рада України. – Режим доступу : – <http://www.rada.gov.ua>.
2. Про цінні папери та фондовий ринок: закон України від 23 лютого 2006 р. / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
3. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті: закон України від 23 вересня 1994 р. / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
4. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
5. Ефимов А. Вексель в Украине: правовые аспекты / А. Ефимов. // Справочник экономиста. – 2008. – Август. – С. 39-43.
6. Рудненко Т. Вексельний обіг та перспективи використання фінансових векселів в Україні / Т. Рудненко // Фінансовий ринок України. – 2009. – №7-8. – С. 15-18.
7. Рудненко Т. Вексель як антикризовий фінансовий інструмент / Т. Рудненко // Фінансовий ринок України. – 2009. – №11(73). – С. 25-26.
8. Цінні папери : [збірка нормативних матеріалів та аналітичних статей] / під ред. А. М. Нагорного, К. М. Гуцалової. – К. : Юстініан, 2006. – 872 с.
9. Дані з офіційного сайту Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. – Режим доступу : <http://www.ssmc.gov.ua/ShowPage.aspx? PageId=717>.

Мисяц Н.А. Особенности использования векселей во внешнеэкономической деятельности.

Затронуты вопросы, связанные с применением векселей при проведении расчетов в иностранной валюте украинскими субъектами хозяйствования с нерезидентами за экспорт и импорт товаров, а также проанализированы факторы, действие которых препятствует распространению использования вексельной формы расчетов.

Ключевые слова: вексель, вексельное обращение, иностранная валюта, расчеты, внешнеэкономическая деятельность.

Misiats N.O. Peculiarities of Bills of Exchange Usage in the Foreign Economic Activity

The issues connected to the bills of exchange usage in the export-import calculations in foreign currency by national economic entities with their foreign partners are examined. The factors, which impede the bills of exchange usage, are analyzed.

Key words: bill of exchange, circulation of bills of exchange, foreign currency, calculations, foreign economic activity.

Надійшло 15.09.2010 р.